

Domagoj Kostanjevac

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Branimir Belaj, *Kognitivna lingvistika i hrvatski jezik*. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2023.

Kognitivna lingvistika već je preko 40 godina jedan od najplodnijih i najistaknutijih teorijskih pravaca. Počevši od klasične monografije Lakoffa i Johnsona *Metaphors We Live By* (1980) preko Langackerovih seminalnih dviju monografija *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 1* (1987) i *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 2* (1991) te Lakoffove monografije *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind* (1987) pa sve do ostalih, starijih i novijih, radova tih i ostalih poznatih kognitivnih lingvista kognitivna lingvistika pokazala se kao vrlo moćan teorijsko-metodološki aparat za opis različitih lingvističkih tema i područja. Branimir Belaj, čija je nova knjiga tema ovog prikaza, sigurno je jedan od kognitivnih lingvista koji je izrazito pridonio kroatistici, slavistici, kognitivnoj lingvistici i lingvistici općenito sa svojih dosad objavljenih šezdesetak znanstvenih radova i pet knjiga, od kojih su vjerojatno najpoznatije tri napisane u suautorstvu s Goranom Tanackovićem Faletarom, a u kojima strogo prateći metodologiju kognitivne gramatike i najnovije spoznaje daju opis morfosintakse hrvatskog jezika (imenska sintagma, sintaksa padeža, sintaksa jednostavne rečenice i sintaksa složene rečenice).

Knjiga *Kognitivna lingvistika i hrvatski jezik* obaseže 387 stranica i sadrži 15 rasprava (12 autorskih i 3 suautorske) iz morfosintakse hrvatskog jezika, kognitivne semantike i normativistike objavljene i priređene za tisak od 2005. do 2023. Sama se knjiga sastoji od četiri cjeline: *Standardni idiom i norma* (dvije rasprave), *Iz sintakse i semantike fraze i jednostavne rečenice* (sedam rasprava), *Prostor i vrijeme u jeziku* (tri rasprave) te *Metafora, metonimija i ironija* (tri rasprave). Iako je riječ o već objavljenim raspravama, autor je sve više ili manje izmijenio u odnosu na izvorno objavljene rasprave, nadopunivši ih novim spoznajama iz recentnije literature.

Prva cjelina započinje raspravom *O standardnom idiomu iz kognitivne perspektive*. Iako se kognitivna lingvistika ne bavi standardološkim pitanjima, autor smatra da se njezinim teorijsko-metodološkim aparatom, posebno uporabnim modelom, mogu pojasniti i određeni problemi unutar normativistike, ponajviše što je u jeziku standardno. Autor daje pregled shvaćanja norme u jezikoslovnoj kroatistici,

posebno promišljanja Jonkea, Brozovića i Katičića, te navodi kako su hrvatski filolozi pogrešno shvatili dvije temeljne postavke Praškog lingvističkog kruga, a obje u svom ispravnom shvaćanju daju primat uporabnoj (uzusnoj) normi. Za raspravu su bitne teorijske postavke Coseriu o normi te rad Josipa Silića koji ih je uspješno primijenio na hrvatski jezik. Prije analize primjera iz normativne literature Belaj daje svoju definiciju standardnog idioma koji je za njega „... neorganski i polifunkcionalni idiom, koji s obzirom na različite uporabne registre i kontekste obuhvaća kontinuum svih visokofrekventnih (uobičajenih / prosječnih / normalnih) konstrukcija zajedničkih većini govornika jedne ili više jezično-nacionalnih zajednica“ (str. 21). Služeći se uporabnim modelom, čija tri načela čine kriterij uporabne vrijednosti, te aparatom kognitivne gramatike autor detaljno opisuje šest konstrukcija koje hrvatska normativna literatura smatra nepravilnima te jasno i argumentirano pokazuje da one nisu nepravilne ili negramatične i da su standardne kao i njihov preporučeni parnjak, ovisno o kontekstu. Analizirane su konstrukcije uzročni subjunktor *s obzirom na to da*, gramatikalizirani prijedlog *u vezi (s)*, medijalni glagoli i njihovi prijedlazni parnjaci *zahvaliti/zahvaliti se, seliti/seliti se*, ciljni prilog *kamo* i prijedložni ili besprijedložni dativ u konstrukcijama s glagolima kretanja, uporaba prijedloga *u* i *za* za označavanje cilja uz glagole kretanja. Pokazano je da sve što je često u uporabi, treba biti i normativno, a da kodifikacijska norma mora pratiti uzus. Druga rasprava *Leksik i identitet*, iako dosta starija u odnosu na prethodnu raspravu, pokazuje da autor čvrsto stoji iza svojih stavova o normi te stanju standardologije u jezikoslovnoj kroatistici. Smatra da leksičku normu treba shvaćati „... kao ukupnost uobičajenih i visokofrekventnih konstrukcija standardnoga idioma“ (str. 58), a njezino shvaćanje kao propisa (ukalupljena, nefleksibilna, stroga pravila) za autora je neprihvatljivo. Snažno se zalaže za funkcionalni pristup leksičkoj normi, što pokazuje i u analizi. Kako baviti se leksikom znači baviti značenjem, autor se, u skladu s kognitivnolingvističkim postavkama, zauzima za enciklopedijski pristup značenju, što je pokazano u analizi primjera u kojoj pokazuje kako su se od početka 90-ih godina 20. stoljeća iz hrvatskog jezika neopravdano protjerivale brojne hrvatske i nehrvatske riječi.

Iduća cjelina najveća je brojem rasprava i stranica. Prva rasprava naslovljena je *Hrvatske medijalne se-konstrukcije*, a važnost te rasprave leži i u činjenici da je riječ o poprilično zanemarenoj temi u kroatistici. U raspravi medijalne glagole dijeli u jednosudioničke i višesudioničke, a također smatra da naziv povratni glagoli treba biti zamijenjen nazivom medijalni glagoli, pri čemu ističe da isključivo morfološki motiviran naziv povratni glagoli nije pogrešan, ali motivacija njegova naziva narušava kontinuum između morfologije, sintakse i semantike, a taj je kontinuum, posebno s metodoloških stajališta autora, onaj koji osigurava potpun opis gramatičkih konstrukcija. Nizom sintaktičkih testova dokazuje da je kod medijalnih glagola sa sintaktičkog aspekta riječ o enklitičkom obliku povratne zamjenice koji ima čestičnu funkciju, stoga se on ne može smatrati povratnom zamjenicom. Autor pokazuje razlike

između povratnih *sebe*-konstrukcija i medijalnih *se*-konstrukcija u hrvatskom jeziku, a zatim taj kontrast stavlja u kontekst skalarnosti prijelaznih konstrukcija s osvrtom na hrvatski jezik. U drugom dijelu rasprave govori o sintaktičkim konstrukcijama s česticom *se*, pri čemu se usmjerava na prototipne medijalne konstrukcije s jedino profiliranim medijalnim značenjem te na njima bliske bezlične i pasivne *se*-konstrukcije. Druga je rasprava u ovom dijelu naslovljena *Što kognitivna gramatika može reći o tzv. dativnim subjektima?*, a u kojoj se bavi sintaktičkim statusom dativnih dopuna u nekim tipovima neraščlanjenih (bezličnih) ili jednočlanih dvokomponentnih rečenica (npr. *Vruće mi je.*, *Spava mi se.*). U tim konstrukcijama dativne dopune imaju semantička i pragmatička obilježja subjekta, ali ne i morfosintaktička te ta kolizija predstavlja značajan problem u analizi sintaktičkog statusa tih dopuna, pri čemu Belaj smatra da je terminološki nespretno u tim primjerima govoriti o logičkim subjektima besubjektivnih rečenica. Autor smatra da je sintaktička funkcija tih dopuna indirektni objekt. Na kraju zaključuje da analizirane dativne dopune pokazuju da je teško povući čvrste granice između subjekta i objekta (teza o fluidnim granicama između kategorija jedna je od središnjih u kognitivnoj lingvistici, više u npr. Lakoff 1987), a još se jednom pokazuje važnost uključivanja semantike i pragmatike u sintaktički opis, što je obilježje kognitivne gramatike i ostalih konstrukcijskih gramatika. Treća rasprava *Mogu li imenice imati dopune?* bavi se dvama temeljnim aspektima ustroja gramatičkih struktura kad su u pitanju sintagmatski odnosi i to ne samo na razini sintagme već od razine riječi pa sve do složene rečenice. Novina koju je uvela kognitivna gramatika jest pojam konceptualne zavisnosti (engl. *A/D alignment*), a koji služi kako bi se odredio status određenika profila (glave) u odnosu na njegov modifikator ili dopunu. U fokusu te rasprave odglagolne su i relacijske imenice, tj. jesu li sastavnice s kojima se sintagmatski kombiniraju dopune ili modifikatori. Odglagolne i relacijske imenice svakako su hibridne i rubne imeničke kategorije, stoga u njihovoj analizi autor nudi interkategorijalno rješenje – eksplicitnu modifikaciju i implicitnu komplementaciju, što omogućuje uvođenje kategorije dopunskih modifikatora. Analiza u toj raspravi još je jedan u nizu dokaza za to da se kategorije preklapaju, a da je polarizacijski pristup gramatičkim strukturama teško održiv. Iduća rasprava naslovljena je *O semantičko-pragmatičkoj uvjetovanosti alternacije akuzativnih i genitivnih direktnih objekata* čiji je cilj rasvijetliti konceptualnosemantičke čibmenike koji utječu na alternaciju genitivnih i akuzativnih direktnih objekata u hrvatskim prijelaznim konstrukcijama, a odnosom tih dvaju direktnih objekata slabo se bavilo u hrvatskim gramatikama. Analizom pokazuje da su za pojašnjenje tog problema bitna obilježja tvarnosti (i njezina semantička obilježja: neomeđenost, homogenost i stežljivost), dijelnosti i neodređenosti te načini i razlozi njihove povezanosti. U dva dijela analize prvo govori o opreci između određenog značenja akuzativa i neodređenog dijelnog genitiva, a zatim o slavenskom genitivu i značenju dijelnosti koje je prisutno u konstrukcijama s njim (pokazuje da postoje i konstrukcije sa slavenskim genitivom u kojima se ne može govoriti o dijelnosti, ali je važno da postoji znače-

nje neodređenosti). Iduća je rasprava *Predikatni instrumental u hrvatskom jeziku* u kojoj analizira značenja predikatnog instrumentala kad on dolazi uz prijelazne i neprijelazne glagole, pritom uvijek imajući na umu njihovu povezanost sa zajedničkim shematičnim značenjem poklapanja putanje instrumentalnog referenta s pitanjem nekog drugog referenta. Kad je u pitanju metodologija, autor pri pristupu značenjima predikatnog instrumentala, a i općenito padežnim značenjima, odstupa od središnje kognitivnolingvističke struje. Potonja se u analizi oslanja na semantičke mreže, što, kako i ističe Belaj, jest legitiman pristup, ali smatra da je uz horizontalnu dimenziju (kod Belaja to nisu semantičke mreže, već primjena načela radijalizacije) nužno uključiti i vertikalnu u analizu, a onda se govori o shematičnim značenjima padeža. Nakon kratkog prikaza rasprava o predikatnom instrumentalu u kroatističkoj i serbističkoj literaturi te u drugim slavenskim jezicima autor kreće s analizom predikatnog instrumentala s različitim skupinama glagola, pritom usporedno analizirajući i njemu konkurentne padeže nominativa i prijedložnog akuzativa. Zaključuje da se instrumental češće javlja kad je veća kognitivna udaljenost između trajektora i predikatnog imena kao orijentira, pri čemu nominativ označava najmanju kognitivnu udaljenost, instrumental nešto veću, a akuzativ najveću. Pretposljednja rasprava u ovom dijelu knjige naslovljena je *Sintaksa i semantika egzistencijalnih glagola biti, imati i trebati*. Na početku rasprave pojašnjava u kojim se značenjima te ličnoj ili bezličnoj uporabi očituje egzistencijalnost glagola *biti, imati i trebati*. Vodeći se stavom da je za određivanje sintaktičkog statusa proučavanih egzistencijalnih glagola važno analizirati njihovo leksičko značenje, u analizi se analiziraju i druga značenja tih glagola (kopulativno, modalno, značenje posjedovanja itd.). Metodologija uporabljena u toj raspravi kombinacija je kognitivne gramatike i ruske i njemačke tradicije gramatike zavisnosti. U analizi se detaljno obrađuje sintaktičko-semantički status tih glagola i njihovih dopuna, a kako je sama analiza složena, u zasebnom se poglavlju sažeto iznosi tumačenje sintaktičkog statusa proučavanih glagola i njihovih dopuna. Posljednja rasprava u ovom dijelu *O tzv. rastavnom korelativu što* bavi se, kako sam autor kaže, najpolifunkcionalnijom riječju u hrvatskom jeziku koja može imati funkciju pet vrsta riječi te se javiti kao subjunktor u bar deset vrsta složenih struktura sa subordiniranom klauzom. U toj raspravi autora zanima jedna zanemarena funkcija riječi što, a to je njezina mogućnost da povezuje i koordinirane strukture. Nakon detaljno provedene analize primjera s veznikom što...što i njihovih parafraza sastavnim korelativnim veznikom *kako...tako* i odnosno udvojenim sastavnim veznikom *i...i* te rastavnim veznicima *bilo...bilo* i *ili...ili* dolazi do zaključka da je konjunktore što...što sastavni, a ne rastavni veznik te nije ni korelativ, a u opisanim primjerima što ima obilježja triju vrsta riječi: kopulativnog veznika, čestice te količinskog priloga totivno-distributivnog značenja.

Treća cjelina, koja se sastoji od tri rasprave, naslovljena je *Prostor i vrijeme u jeziku*. Kako i sam naslov tog dijela kaže, rasprave u njemu bave se dvjema najvaž-

nijim temeljnim domenama – prostorom i vremenom (prve dvije rasprave u fokusu imaju domenu prostora, a posljednja domenu vremena, ali neodvojivu od prostora). Već u prvoj raspravi tog dijela *Prostorna značenja na razini složene rečenice* autor naglašava važnost prostora za jezik i sve apstraktne vidove kategorizacije. Iako se odnos jezika i prostora proučava još od antičkih vremena, intenzivnije se može pratiti proteklih pedesetak godina. Analizu složenih rečenica u toj raspravi autor provodi metodologijom lokalisitičkih teorija padeža i kognitivne lingvistike (kognitivne gramatike i teorije konceptualne metafore i metonimije) kako bi dokazao tezu o tom da su sva četiri temeljna prostorna značenja (lokativ, adlativ, ablativ i perlativ) polisemna. Važnost te rasprave proizlazi i iz toga što je odnos prostora i složene rečenice u lingvistici prilično zanemaren, pa i u kognitivnoj gramatici koja se prvo pojavila kao prostorna gramatika (usp. Langacker 1982). U središnjem dijelu rasprave Belaj na primjeru 93 rečenice detaljno primjenjuje metodološki aparat kognitivne gramatike i teorije konceptualne metafore i metonimije na različite vrste složenih rečenica, a to su adverbijalne (mjesne, vremenske, načinske, usporedne, uzročne, uvjetnodopusne s habitualizatorskom česticom *god*, zatim one adverbijalne klauze kod kojih prostorni odnosi nisu konkretizirani jezičnim sredstvima ili nisu u prototipnim slučajevima: posljedične i namjerne), odnosne klauze, subjektne i objektne klauze te koordinirane klauze. Iduća rasprava posvećena prostoru u jeziku naslovljena je *Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija prijedloga od*. Kao i u raspravi o predikatnom instrumentalu, i ovdje se u analizi uspostavlja supershematično značenje koje obuhvaća obilježja svih specifičnih značenja promatranog prijedloga. Riječ je o supershematičnom značenju ablativnosti, a specifična se genitivna značenja s prijedlogom *od* dijele u dvije skupine: prvoj pripadaju inačice značenja odvajanja ili udaljavanja jednog sudionika scenarija od drugog, a drugoj rubnija ablativna značenja s jače istaknutom referencijom na pripadnost. Analizom su izdvojena različita specifična značenja (npr. konkretna prostornogenitivna kao prototipna elaboracija ablativnosti, zatim genitiv rastavljanja, uspoređivanja, izdvajanja itd.) čije postojanje omogućuje natkategorijalno značenje ablativnosti. Posljednja rasprava u ovom dijelu, naslovljena *O vremenu i vremen-skim značenjima u hrvatskome jeziku*, bavi se domenom vremena koja je nerazdvojno povezana s prostorom preko opće metafore **VRIJEME JE PROSTOR** u gotovo svim svjetskim jezicima, a u svakoj definiciji vremena odrednice koje ga povezuju s prostorom jesu nepovratnost te slijed događaja ili pojava. U većini jezika prošlost, sadašnjost i budućnost metaforički se kodiraju preko vodoravne osi (prošlost se konceptualizira odrednicom **IZA**, a budućnost odrednicom **ISPRED**, ali mnogi jezici buduće vrijeme konceptualiziraju odrednicom **IZA**, a prošlost odrednicom **ISPRED**). Literatura pokazuje da postoji kružno i okomito poimanje vremena (u potonjem bitne su orijentacije prema gore i dolje, a rijetki primjeri takvog poimanja mogu se naći i u hrvatskom, npr. u izrazima tipa *Kada ove godine pada Uskrs?*). Nakon kratkog prikaza literature o općoj metafori **VRIJEME JE PROSTOR** autor analizira njezine

osnovne podmetafore u hrvatskom jeziku te dolazi do četiri tipa prostorno-vremenskih odnosa: deiktične statične relacije, deiktične dinamične relacije, nedeiktične statične relacije i nedeiktične dinamične relacije. U drugom dijelu rasprave, dopunjujući podjelu vremenskih metafora u engleskom i hrvatskom koju donose Schmidt i Omazić (2011), autor daje kraći pregled još nekih prostorno motiviranih vremenskih značenja otprije analiziranih podmetafora, ali i drugih često uporabljivih vremenskih metafora.

Posljednji dio knjige naslovljen je *Metafora, metonimija i ironija* te se sastoji od tri rasprave.

Za prvu raspravu *Metafora, metonimija i hrvatske subordinirane strukture* bitan je pojam gramatikalizacije kao procesa ispražnjavanja leksičkog značenja, a važnost je rada u tom što popunjava prazninu u kognitivnoj lingvistici kad je u pitanju utjecaj metafore i metonimije na strukturne vidove složene rečenice. Kratak pregled literature pokazuje da se gramatikalizacija, metafora i metonimija u mnogim slučajevima isprepliću. U analizi autor analizira brojne primjere složenih struktura sa subordiniranim klauzama, konkretno nerelativnim adverbijalnim, relativnim, dopunskim i nefinitnim, pokazujući da je posebno metonimija izrazito važan konceptualni mehanizam pri tumačenju njihova značenja. Druga rasprava *O kognitivnom statusu mentalnih prostora i o nekim tipovima metonimije u kontekstu teorije konceptualne integracije* autor želi raspraviti i nadopuniti dva pitanja koja su u teoriji konceptualne integracije nedovoljno pojašnjena, a to su kognitivni status mentalnih prostora i njihovih elemenata te način njihova prikazivanja u integracijskoj mreži, a drugo je pitanje odnosa metonimije i ulaznih prostora. U prvom dijelu smatra da treba podijeliti mentalne prostore i sve njihove elemente u tri skupine (pozadinske, istaknute i fokalne), pri čemu je generički prostor pozadinski, ulazni su istaknuti, a projekcijski je prostor fokalni (sve to odnosi se i na njihove elemente). Smatra da se time povećava objasnidbena moć teorije konceptualne integracije. Kad govori o drugom pitanju, na temelju analize primjera postavlja hipotezu predulaznih prostora koja glasi: „Vjerojatnost uspostave predulaznih prostora kao mjesta interpretacije metonimije raste proporcionalno s brojem različitih poddomena cjeline, proporcionalno stupnju njihove međusobne odvojenosti te stupnju njihove odvojenosti od cjeline“ (str. 329). U posljednjoj raspravi ovog dijela i knjige, koju je naslovio *Verbalna i situacijska ironija: o konceptualnim mehanizmima u podlozi dvaju tipova ironije*, autor, nakon kratkog pregleda literature o ironiji te definiranja situacijske i verbalne ironije o kojima će raspravljati, pojašnjava dvije važne teorije ironije: teoriju spominjanja i teoriju pretvaranja ili prijetvornosti. Belaj pokazuje da su neopravdane kritike aspekta opozicije kao obveznog obilježja ironije jer kad se govori o ironiji (i verbalnoj i situacijskoj), opoziciju treba shvaćati šire od čiste jezične opozicije i promatrati ju primarno kao konceptualnu, tj. opoziciju na razini misli i tad je riječ o promjeni evaluacijske valencije. Takav pogled omogućuje da svaka ironija kao treći temeljni

aspekt uključuje opoziciju (prva su dva aspekt eha i aspekt pretvaranja). U dijelu posvećenom analizi različitih primjera ironije rabi teoriju konceptualne integracije, a ključna je razlika između verbalne i situacijske ironije u načinu na koji je projekcijski prostor ustrojen te u smjeru njegova nastanka. Teorija konceptualne integracije pokazala se pogodnom jer svaka ironija podrazumijeva različite vidove protučinjeničnosti za čiju je analizu ta teorija vrlo prikladna, a također je kompatibilna sa svim najutjecajnijim teorijskim pristupima ironiji.

Ovih odabranih 15 rasprava objedinjenih u jednoj knjizi pokazuju svu širinu poznavanja lingvistike koju autor ima, a koja je bila pokazana i ranije. Mišljenja smo da bi izbor i nekih drugih radova pokazao isto. Razlog tomu pronalazi se u tom što Branimir Belaj u svakom svom radu pokazuje detaljno poznavanje različitih lingvističkih teorija, mogućnosti njihove primjene, izvrsnu sposobnost apstrahiranja i argumentacije vlastitih zaključaka, ali i kritiku ili podržavanje zaključaka drugih autora te jednostavno i slikovito objašnjavanje često složenih lingvističkih pojmova. Sve to razlozi su da ova knjiga postane obveznom literaturom ne samo lingvistima već i studentima različitih filoloških usmjerenja. I, naravno, veselimo se idućoj monografiji objedinjenih radova.

Literatura

- Lakoff, George. 1987. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, George; Johnson, Mark. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1982. Space grammar, analysability, and the English passive. *Language* 58. 22-80.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 2. Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- Schmidt, Goran; Omazić, Marija. 2011. Time metaphors in English and Croatian: A corpus-based study. U Brdar, Mario, Omazić, Marija; Pavičić Takač, Višnja; Gradečak-Erdeljić, Tanja; Buljan, Gabrijela (ur.), *Space and time in language*, 235-247. Frankfurt am Main: Peter Lang.